

СИГИРЛАР ТУҚҚАНДАН КЕЙИНГИ ЭНДОМЕТРИЯДА БЎЛАДИГАН ЎЗГАРИШЛАР ВА УЛАРНИ ОЛДИНИ ОЛИШ

О.Ў. Қўлдошев,

катта илмий ходими, вет.фан.номзоди.

Ж.Н. Очилов, Н.Ш. Хамрақулов

(PhD) таянч докторантлар, Ветеринария илмий-тадқиқот институти

Аннотация: Мақолада сигирлар туққандан кейин бачадонда бўладиган марфологик ўзгаришлар бўйича батафсил малумотлар келтирилган ва бачадонни тезда ўз ҳолига қайтиши тезлаштириши бўйича профилактик тадбирлар ва кўрсатмалар келтирилган.

Аннотация: В статье представлена подробная информация о морфологических изменениях, происходящих в матке после отела коров, а также профилактические меры и инструкции по ускорению быстрого возраста матки в исходное состояние.

Annotation: The article provides veterinary sanitary preventive measures and instructions for livestock breeders and veterinary specialists for replenishing the herd for replenishing the herd before and after calving.

Калим сўзлар: Пода, сигир, оталаниш, бачадон, дисфункция, эндометрий, уруғлантириш, бола ташлаш, йўлдош ушланиб қолиши, қисир, бўғоз, дегенерация, тухумдон, уруғдон.

Чорвачиликни ривожлантириш ва чорва масулдорлигини оширишнинг асосий шартларидан бири сигир ва таналардан унумли фойдаланиш, қисирликни олдини олиш, қисир қолишга йўл қўймаслик, уруғланиш микдорини ва сифатини ошириш, уруғланиш самарадорлигини ошириш ҳамда ёш бузоқларни сақлаш тадбирларини йўлга қўйишдан иборатдир. Озиқлантиришни яхшилаш билан бир қаторда хўжаликлардаги чорвачилик ишларини юритишни такомиллаштириш, шунингдек илғор фан ютуқларидан кенг қўламда фойдаланиш эвазига мол туёғини бирмунча кўпайтириш ҳозирги куннинг асосий вазифалардан биридир.

Ҳозирги статистик маълумотларга кўра пода қайта тўлдириш талабга тўла жавоб бермаяпти, чунки фермер хўжаликлар ва туманлардаги чорва мутахассисларни маҳсулиятсизлигидан далолат беради. Шу билан бирга подани қайта тўлдиришни муваффақиятли амалга ошириш учун пуштсизлик ва қисир қолишга йўл қўймаслик зарур. Сигирлар қисир қолишга қарши курашдан яхши натижа олиш учун комплекс чора тадбирларни амалга ошириш лозим. Сигир ва таналарни қисир қолишида кўпгина сабаблар мавжуд, булардан асосийлари ҳайвонларни сифатсиз ёки тўйимлилиги паст озуқа билан озиқлантириш, ёмон парвариш қилиш, нотўғри сақлаш ва фойдаланиш, сунъий қочиришни этиборсиз ташкил қилиш ва ўтказишда камчиликларга йўл қўйилиши кабилардир. Жинсий аъзоларнинг туғруқ ва туғишдан кейинги даврда пайдо бўладиган турли касалликлар оқибатида пуштсизлик сабаблари келиб чиқади.

Зооветеринария мутахассисларини сигирлар қисир қолишига қарши асосий вазифалари қуйидагилардан иборатдир: – ҳайвонларга мустаҳкам юқори сифатли озуқа базасини яратиш ва тўйимли озуқлантириш учун курашиш, жинсий аъзоларда учрайдиган инфекцияларни йўқотиш, сигир ва таналарнинг гинекологик касалликларини янги дори-дармонлар ва усуллар ёрдамида ўз вақтида даволаш, сунъий қочириш пунктларини замонавий жиҳозлаш, сигирлар ҳолатини мунтазам ветеринария кузатуvidан ўтказиш.

Бепуштлиқ, абортларга, янги туғилган ҳайвонларни яшовчанлик қобилияти пасайишига кўпгина омиллар сабаб бўлади.

Сигирлар бачадонининг ташқи ва ички тузулиши

1. Ҳайвонларни оксиллар, углеводлар, минерал моддалар ва витаминлар бўйича мувозанатлаштирилмаган, концентрат озиқалар ортиқча ва илдизмевалар етишмайдиган озиқалар билан боқиш, замбуруғлар билан зарарланган, таркибида турли заҳарлар ва кислоталар бўлган озуқаларни бериш.

2. Асраш технологиясидаги нуқсонлар. Микроиклим параметрлари ноқулайлиги, мационнинг бутунлай йўқлиги ёки етарли эмаслиги, санитария ҳолатини ёмонлиги, сутдан чиққан сигирларни асраш шароитини ёмонлиги, сигирларни ўз вақтида туғруқхоналарга ўтказилмаслиги.

3. Жинсий органларнинг яллиғланиши ва юқумли бўлмаган функционал ўзгаришлар.

4. Иммун тизимида бўладиган факторлар.

5. Сунъий уруғлантиришни ташкил этишдаги камчиликлар: сигирларни куйга келишини ўз вақтида аниқланмаслиги, сунъий уруғлантириш пайтида санитария ҳолатларига риоя этилмаслик, ҳайвонларни бир жойдан иккинчи жойга кўчириш ва оғилга жойлаштириш, уруғни суюлтириш ва сифатини текширишдаги хатоликлар.

Илмий тадқиқотларимиздан олинган маълумотларга кўра, туғишдан кейинги ўзгаришларни нормаллаштириш ва бу жараён сусайиб қолган тақдирда уни кучайтириш, бу сервис ҳамда туғиш оралиғидаги давирни қисқартиришга имкон беради.

Жинсий органларнинг функционал ҳолатини аниқлаш учун туққандан кейин 10-17 кун ўтгач, сигирларнинг жинсий органлари ҳолати клиник кўрикдан ўтказилиб, ректал текширилади. Кўпгина фермаларда қайта-қайта куйикадиган ҳайвонлар алоҳида ажратилиб текширишлар олиб бориш.

Сигирлар туққандан кейин уларнинг жинсий органларини қайта тикланиши тўрт босқичли ўзгаришда кечади:

I. Буғозлик давридаги сариқ тана дегенрацияланади ва тухумдонда нейро-гуморал факторларга боғлиқ бўлган, аммо бачадон структураларига боғлиқ бўлмаган муддатларда, янги фолликулалар ҳосил бўлади.

II. Бачадон қисирлик ҳолатига хос бўлган ўлчамларгача кичраяди, бу бўғозлик даврида нихоятда ривожланиб кетган бачадон томирлари тўқималарнинг емирилиши ҳисобига содир бўлади.

III. Бачадон (эндометрий) шиллиқ пардасининг ва найсимон безларнинг эпителийси емирилади ва янги эпителий ҳосил бўлади, кейинчалик мазкур безларнинг суюқлик ишлаб чиқариш фаолияти ривожланади.

Туғишдан кейин сигирларда эндометритий ўзгаришларнинг куйидаги тўрт босқичи аниқланган: 1) деструкция-бачадоннинг қоплағич ва безли эпителийси сидирилиб, стромаси очилиб қолади бу ҳолат, одатда, туғишдан кейин 10-13 кун давом этади; 2) бирламчи эпителий ҳосил бўлиши-базаль қатлам хужайраларидан бир хил қоплағич ва безли эпителийалар ҳосил бўлади, бу жараён, одатда, туғишдан кейин 23 кун давом этади.; 3) мўл-кўл пролиферация – бунда хужайралар урчиб бир қаторли эпителий кўп қаватли цилиндрсимон эпителийга айланади. Бу жараён 35 кунгача давом этади. 4) эмбриотроф ҳосил қилишга тайёрлик-бачадон безларида протаплазмага бой ва суюқлик ишлаб чиқувчи безларга эга бўлган бакалсимон хужайралар ҳосил бўлиши билан характерланади, бу ҳолат, одатда, туғишдан кейин 40-60 кунга бориб яққол намоён бўлади.

Бачадон эпителийси электрон микроскопда муфассал текшириш натижасида шу нарса аниқландики, буғозлик бошлангандан кейин безли эпителий хужайраларининг суюқлик чиқариш типлари алмашинади ва микроструктураси анчагина ўзгаради. Икки типдаги хужайралар аниқланган: *киприкли хужайралар*- ички тузилиши сперматозоидларнинг хивчинларига ўхшаб кетадиган узун киприкли бўлади ҳамда *тукли хужайралар*- протаплазмасида калта, нотўғри шакилли ва оддий тузилган ўсимталар бўлади. Фолликуляр фаза (куйикиш) даврида фақат тукли хужайралар шаффоф муцин секрет томчиларини ишлаб чиқаради, бу томчилар хужайра мембранаси орқали сизиб ўтади, яъни типик мерокрин секреция содир бўлади. Лютеин фазаси даврида қисир сигирларда мерокрин секрет чиқиши анча кўпаяди.

Буғозликнинг илк даврида бачадонда блостоцидлар мавжудлигида фақат тукли хужайралар эмас, балки киприкли хужайралар ҳам секрет ишлаб чиқара бошлайди, натижада мерокрин типдаги секреция билан бир қаторда янги, апокрин типдаги секреция пайдо бўлади, бунда безли эпителийнинг апикаль қисимлари қисман емирилади. Бу даврда оксилларнинг фаол синтезланиши кузатилади.

Бўғозликнинг ҳомила пайдо бўлган даврида бачадон ички каватидаги суюқлик ишлаб чиқарувчи секретцияда кескин ўзгаришлар юз беради. Мерокрин ва апокрин секретция билан бир қаторда секрет чиқарувчи эпителийнинг айрим хужайралари батомом емрилиши ва уларнинг без бўшлиғига оз-оздан ёки бир йўла ажралиб чиқиши билан бирга содир бўладиган голокрин секретция ҳам кузатилади. Шу йўл билан ҳосил қилинадиган эмбриотроф емрилган эндометрий хужайраларининг ҳамда қондаги шакилли элементларнинг протоплазмаси ва ядросидан ташкил топган энг тўйимли субстратдан иборат бўлади. Натижада кавш қайтарувчи ҳайвонлар эмбрионининг кўп тўсиқли мураккаб озикланиш аппарати: она қони-бачадон безлари-бачадон сути-ҳомилали йўлдош хорионининг туклари-аллонтаис томирлари-ҳомила қонида вужудга келади.

Эмбрион озика моддаларнинг асосий қисмини ана шу йўл билан олади, шу билан бирга хорион хужайраларининг ҳазм қилиш ва фагоцитоз хусусяти туфайли антигенлик хоссаларига эга бўлган мураккаб моддалар анча оддий тузилган, носпецифик бирикмалар парчаланаяди.

IV. Бачадонда парчаловчи моддалар натижасида тўпланиб қолган хужайралар йиғиндиси бачадондан батомом чиқарилиб юборилади, энг муҳими эса бачадондаги микроорганизмларнинг сони анча камаяди ёки улар бутунлай зарарсизлантирилиб йўқолиб кетади (бачадон соғломлаштирилади).

Ана шу тўрт босқичнинг давом этиш муддати ҳайвонлар қандай боқилиши, асралишига, маҳсулдорлиги, ёши ҳамда туғиш шароитига қараб 30 кундан 90 кунгача етади ва ундан ҳам кўпроққа чўзилади.

Ҳайвонлар туққандан кейинги дастлабки куни ҳомила бўлган бачадон шохининг узунлиги ўрта ҳисобда 131,7 см га, бешинчи кунда 108,6 см га, 14-куни 65 см га, бир ойдан кейин 41,5 см га тенг бўлади; ҳомила бўлмаган шохнинг узунлиги худди шу даврларда 83,1; 72,6; 50,3; 43 см га тенг бўлади.

Сариқ тана ўлчамлари қуйидагича бўлади (мм): биринчи куни- 29x18; 10-12-куни – 14,3x10,8; 20- куни- 8,2x5,5 бўлади.

Бачадондаги ўзгаришларга қараб ҳомиласизликнинг давомийлиги.

Йўлдош ажралиш вақти (соат)	Қиндан суюқ ажратмалар чиқиб туриш (кун)	Бачадон инволюцияси (кун)	Ҳомиласизликнинг давомийлиги (кун)
1-3	16,5	20,9	11,4
7-6	17,1	22,2	10,5
7-9	19,3	25,5	47,4
10-14	22,5	27,9	42,0

Эндометрий ҳали эмбриотроф ишлаб чиқаришга тайёр бўлмаган вақтда ҳам уруғланиш содир бўлиши мумкин, чунки бу сперматозоидларни уруғлантириш жойига силжиб боришга ҳам, овуляция жараёнига ҳам тўсқинлик қилмайди. Бироқ эмбриотроф йўқлиги бластоцитлар ва барвақт ҳосил бўлган эмбрионларнинг бачадонда озикаларини етишмаслигидан нобут бўлишига олиб келади. Бундан ташқари, йўлдош тўсиғи тўлиқ тикланмаган тақдирда янги бўғозлик мураккаблашади, яъни урғочи ҳайвон организмда сперматозоидларга

ва уруғланиш жараёнига нисбатан иммунореактивлик кучайиб кетади. Сигирларни туққандан кейин эндометрийнинг ривожланиши ҳали тугалланмаган вақтда уруғлантириш, бачадон бўйнига катта миқдорда уруғни юбориш натижасида организмнинг яъни бачадонни сперматозоитларга ва эмбрионларга иммунореактивлигини кучайтириб юборади, бу эса уруғланишнинг бузилишига олиб келади ёки барвақт пренатал nobуд бўлиш (эмбрион ўлими) жараёнини кўпайтиради.

Туғишдан кейинги даврда бачадон ва тухумдонлар фаолиятининг бузилиш ҳоллари айрим хўжаликларда 15-25 % гача учрайди. Бачадони гипотония ёки атонияга учраган сигирлар яхши уруғланмайди ва уларнинг 15-23 % қисир қолади. Шу сабабли туққандан кейинги даврда сигирларда ўз вақтида бачадон дисфункциясининг олдини олиш учун уни барвақт аниқлаш зарур. Ишлаб чиқариш шароитида бачадоннинг таномоторлик фаолиятидаги камчиликлар куйидаги ҳолатларда кўпроқ учрайди, бу туғиш жараёни кийин кечганда, йўлдошни ушланиб қолишида, бачадон шохларини ўз ҳолига қайтишини чўзилиб кетганида ва сариқ тананинг сўрилиб кетиши ҳолатларида учраб буларни клиник текширишлар натижасида аниқлаб борилиши лозим.

Туғиш вақтида ва туққандан кейин патологик ўзгаришлар кузатилган пайтларда анча чуқур текширишлар олиб бориб, аномалиянинг сабаблари аниқланади, даволаш-профилактика чора тадбирлари белгиланади ва амалга ошириш керак. Қоннинг биокимёвий таркиби (ундаги кальций, фосфор, каротин, умумий оксил, қоннинг кислоталик сиғими) текширилади. Сийдикдаги кетон таначалари, уробилин, индикан, оксил, қанд миқдорлари текширилса жуда муҳим кўрсаткичлар олинади. Уруғлантирилгандан кейин оталанмаган сигирларни қони биринчи навбатда текширилиши керак.

Қорамолчиликни жадал ривожлантиришда, бошқа тадбирлар қатори акушер-гинекологик диспансеризация ҳам ҳал қилувчи рол ўйнайди. Бу диспансеризация 2 этапда ўтказилади. Биринчиси сигирлар сутдан чиқарилган ва тўқ бўғоз бўлган вақтида ўтказилади; бу вақтда сигирларнинг умумий ҳолати, клиник кўрсаткичлари: елин, организмда модда алмашинуви яъни подадаги 10% сигирларда биокимёвий текширишлар ўтказиш лозим.

Сигирларнинг туғиши нормал кечиши учун уларни бўйдоқлик даврида тарбиялашга аҳамият бериш ва туғруқ хонада нормал шарт-шароит яратилган бўлиши керак. Худди шу даврда сигирларнинг туғишдан кейин содир бўладиган бачадон ва елин касалликларининг олди олинади.

Иккинчи диспансеризация туғруқхонада (сигирлар туққандан кейин 7-8 кунлари) ўтказилиши керак.

Хулоса. Сигирлар туққандан кейинги асоратларни олдини олиш ва сигирларни туғишдан кейинги дастлабки ойларида куйга келиб, оталанишини ташкил этиш мақсадида туғишдан кейинги даврни назорат қилиб боришни чорвачилик фермаларида қўлланиши қулай бўлган усуллари ишлаб чиқилган. Сигирлар туғишига 15 кун қолганда ва туққан куни плацентин, карбоказ, ихглюковет препаратларидан 20-25 мл дан тери остига ёки мускул орасига юборилса сигирларни туғиш жараёни енгил кечади, йўлдоши 6-10 соат ичида тушади, бачадонни ўз ҳолига қайтиши 15-18 кунни ташкил этиб, сигирларни туққандан кейинги куйга келиб оталаниши 50-60 кунни ташкил этади.

Сигирлар туққанидан кейин жинсий органларида (қинда, бачадонда, бачадон шохларида, тухумдонларда) бўладиган патологик жараёнларни олдини олиш ва даволашда плацентин, карбоказ, ихглюковет препаратларини қўллаш яхши самара беради.

Адабиётлар рўйхати

1. Волосков П.А. Основа борьбы с бесплодием животных. М.Сельхозиздат, 1960-2008 стр.
2. Гончаров В.П. Профилактики и лечение гинекологических заболеваний коров. М., Россельхозиздат, 1981. 190 стр.
3. Гончаров В.П. Карков В.А. Профилактика и лечения гинекологических заболеваний коров М., Россельхозиздат,, 1991. 206 с.
4. Завадовский М.М. Теория и практика гормонального метода стимуляции многоплодия с-х животных.М.: Сельхозиздат, 1963. – С.634.
5. Заянчковский И.Ф. Задержание последа и послеродовые заболевания укоров. М.1964, 1967.
6. Қўлдошев О.У, Бабаев Т.М. Муртазин Б.Ф. Сигирлар эндометрит касаллигини даволаш. Тўртинчи Республика конференция. 20-21.11. 2008 й.
7. Хандамова Д.А. Влияние гоновита на морфофункцию половых органов коров. Автореферат. Диссертации на соискание ученой степени кандидат ветеринарных наук. Самарканд-2001 год. С-20.
8. Муртазин Аборты крупного рогатого скота.//Ветеринария-Ташкент, 1997.№1-С.4-5.
9. Муртазин Б.Ф., Салохиддинова Х.С. Профилактика эмбриональной смертности крупного рогатого скота// Актуальные проблемы болезней животных в современных условиях. Мат.межд.конф. Душанбе Тадж НИВИ 2003. с 133-134.
10. Полянцев Н.И. Воспроизводство в промышленном животноводстве. М. Россельхозиздат 199. с 210.
11. Полянцев Н.И. Подберезный В.В. Система ветеринарных мероприятий при воспроизводстве крупного рогатого скота. Ж.Ветеринария, М 2004. с 37-40.
12. Bosu W.T.K., Peter A.T. Evidence for a role of intrauterine infections in the pathogenesis of cystic ovaries in postpartum clarify cows. // Thegenogy. 1987 № 5.p 725-736.